

Tamás Kruppa, *Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából*, Budapest 2015 (Humanizmus és reformáció, t. 36), Balassi Kiadó, ss. 332

Tamás Kruppa jest badaczem związanym z uniwersytetem w Segedynie i tamtejszym ośrodkiem studiów nad historią i literaturą Węgier w wiekach XVI–XVII. W centrum jego zainteresowań sytuuje się historia Siedmiogrodu za panowania Batorych, szczególnie relacje Księstwa ze Stolicą Apostolską, historia dyplomacji i kultury końca XVI – początku XVII stulecia. Problematyce tej poświęcił wydaną niedawno monografię, traktującą o batoriańskich planach ligi antytureckiej w latach 1578–1597¹. Jest też autorem edycji źródłowych, które są owocem licznych kwerend m.in. w archiwach i bibliotekach włoskich i watykańskich². Również recenzowana książka mieści się w tematyce dotychczasowych badań Autora. Została opublikowana w uznanej serii „Humanizm i Reformacja”, wydawanej przez Instytut Badań Literackich Węgierskiej Akademii Nauk. Seria obejmuje zarówno monografie, jak i autorskie zbiory studiów. Praca Tamása Kruppy należy właśnie do tej drugiej grupy – jest zbiorem ściśle powiązanych tematycznie studiów, z których część ma nieco szkicowy charakter. Kilka z zamieszczonych w książce tekstów było już wcześniej publikowanych, niekiedy w odmiennej wersji³. Ma to wpływ na spójność i kompletność wywodu. Trzeba jednak zauważyć, że poszczególne rozdziały są ze sobą wyraźnie powiązane tematycznie, co pozwoliło utworzyć z nich trzy części: *W kręgu polityki dynastycznej i katolicyzmu*, *Pieśni nowiniarskie i erudycja humanistyczna w służbie propagandy książęcej*, *Religia i polityka w okresie panowania Batorych (1583–1594)*. Uzupełnieniem rozpraw jest obszerny aneks źródłowy (s. 243–286), złożony z 16 tekstów. Praca została opatrzona obszernym streszczeniem w języku angielskim, bibliografią i indeksem osób.

¹ T. Kruppa, *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory korszakban (1578–1597)*, Budapest–Róma 2014 (Collectanea Vaticana Hungariae, t. I/5), http://institutumfraknoi.hu/sites/default/files/cvh_ii-5_e-book.pdf (16 VI 2016).

² *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban. Kiadatlan iratok*, kiad. T. Kruppa, Szeged 2004; *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár II*, kiad. T. Kruppa, Budapest–Róma–Szeged 2009.

³ Z publikacji w językach innych niż węgierski por.: T. Kruppa, *Fiktion und Wirklichkeit. Der Feldzug in die Walachei (1595) und die fürstliche Propaganda*, „Ungarn Jahrbuch”, 30, 2009–2010, s. 43–55; idem, *Tradycja rodzinna i mit genealogiczny w zwierniadle probatoriańskiej i antybatoriańskiej propagandy*, w: *Latinitas Hungarica. Łacina w kulturze węgierskiej*, red. J. Axer, L. Szörényi, tł. J. Snopek, Warszawa 2013, s. 139–160; idem, *Kult svatých a dynastická propaganda na dvoře Báthoryů v 16. století*, „Theatrum historiae”, 2009, s. 27–38, http://uhv.upce.cz/upload/theatrum/TH5_2009.pdf (16 VI 2016).

We wstępie Autor dokonał przeglądu opinii historiografii o panowaniu Zygmunta Batorego. Jak stwierdził, na ocenie rządów tego władcy zaciążyły negatywne opinie historyków, począwszy od Istvána Szamosközyego, powtarzane w XIX i w pierwszej połowie XX w., szczególnie w historiografii protestanckiej. Wyjątek od tego podejścia stanowiły prace Endre Veressa, a następnie – po II wojnie światowej – rzymskie edycje źródłowe jezuity o. László Lukácsa, z których zresztą Autor obficie korzysta. Negatywne i stereotypowe oceny Zygmunta Batorego dotyczyły również całego rodu Batorów, wyjątkiem pozostał jedynie król Stefan Batory. Pomimo osiągnięć badawczych w ostatnich dekadach (m.in. szkoła segedyńska), wiele jest tematów nieopisanych w odniesieniu do okresu batoriańskiego w historii Siedmiogrodu. Celem, jaki postawił sobie Autor, było omówienie panowania Zygmunta Batorego z perspektywy historii kultury i historii idei. W praktyce koncentruje się przede wszystkim na latach 1587–1598, z wieloma odniesieniami do czasu rządów Stefana Batorego.

Pierwsze cztery rozdziały recenzowanej książki dotyczą genezy, kształtowania się i funkcjonowania propagandowego wizerunku Zygmunta Batorego. Jako jego źródła Autor wskazuje zakorzeniony w tradycji węgierskiej kult władców i wodzów (św. Stefana, św. Władysława, Jana Hunyadyego, rozwijający się w połowie XVI w. „kult” Macieja Korwina), a także późnośredniowieczną duchowość franciszkańską (Osvát Laskai, Pelbárt Temesvári, Anonim Kartuski), która miała oddziaływać na wspierających księcia Zygmunta autorów jezuitkich (Istvána Szantó, Jánosa Lelesziego) i stanowić tło ideologii batoriańskiej, przejawiającej się m.in. w *pietas Bathoriana* (rola kultu maryjnego, kult św. Jerzego, tradycja krucjatowa, patronat nad jezuitami i franciszkanami), idei wybraństwa i przedmurza, a także w retoryce patriotycznej. Ów rys pobożności szedł w parze z legendą rodową Batorów. Szczególne miejsce zajmował w niej etos rycerski: udział przodków w krucjacie za króla Andrzeja II, legendarna postać protoplasty Vida (Bátora) – pogromcy smoka czy też postaci dwóch Stefanów Batorów – poległego pod Warną królewskiego chorążego oraz wojewody siedmiogrodzkiego, zwycięzcy wojska osmańskiego w bitwie na Chlebowym Polu. Co znamienne, mimo częstych odwołań do Hunyadych – dodatkowo uargumentowanych faktem pochówku Jana Hunyadyego w katedrze w Alba Iulia – Batorowie nie wykorzystywali w propagandzie swego z nimi spokrewnienia. Zarówno Stefan Batory, jak i jego bratanek znajdowali się w sytuacji, w której musieli stawić czoła rozpowszechnionym w Europie negatywnym opiniom na swój temat i podjąć wysiłek w celu zmiany tych sądów. Stefan Batory starał się ponadto dowieść prawomocności swojego wyboru na wojewodę siedmiogrodzkiego (otrzymał sułtański ferman przed elekcją przez stany). Problem z legitymizacją władzy nie dotyczył Zygmunta, co też rzutowało na treść propagandy. Obaj natomiast konsekwentnie budowali swój wizerunek głównie w oparciu o ugruntowany i łatwo rozpoznawany w całej Europie topos „rycerza chrześcijańskiego” – z tą różnicą, że król Stefan wzbogacał go o właściwe

mecenasowi cnoty humanistycznej uczoności i ogłady. Brak takich odwołań w przypadku Zygmunta Batorego wynikał z jednej strony z odmiennych zainteresowań młodego księcia, z drugiej zaś – z wojennych okoliczności, w jakich wizerunek ten zaczął być intensywnie rozpowszechniany (większość druków propagandowych powstała w okresie od 1594 r.). Obaj władcy starali się w ten sposób odpiierać ataki, oparte najczęściej na zarzutach herezji, barbarzyństwa i okrucieństwa. Tłumaczy to też nieobecność w propagandzie Batorych postaci Attyli i tradycji huńskiej, na ogół negatywnie odbieranej w Europie. Podobną rolę odgrywało utożsamienie legendarnego protoplasty Batorych – króla panońskiego Batho – z Batu-chanem. Osobnym wątkiem tekstów propagandowych była interpretacja heraldycznych smoczyc zębów – z powodzeniem służyły tak apologii Batorych (symbol siły, waleczności), jak i atakom na nich. Argumentacja „heraldyczna” zyskała na znaczeniu po przystąpieniu Siedmiogrodu do wojny piętnastoletniej.

Osobny rozdział zajmuje analiza roli w propagandzie książęcej druków saskich, przede wszystkim twórczości Georga Deidricha. Autor interpretuje ją w kontekście sytuacji politycznej w Siedmiogrodzie, zwłaszcza strategii dworu i elit saskich (kwestie podatkowe oraz kościelnej polityki nominacyjnej). Jak dowodzi, panegiryk z 1591 r. był reakcją na aktualne wydarzenia polityczne na dworze książęcym i próbą sprzymierzenia się Sasów z dworem w obronie swych interesów. Za jeszcze wyraźniejsze opowiedzenie się po stronie księcia uznać trzeba poemat Deidricha z 1593 r. *In admirandam conservationem Illustrissimi principis Transylvaniae* – głos za silną władzą książęcą, w opozycji do stanowiska kręgu kanclerza Farkasa Kovacsóczyego. Stawką w sporze był wpływ na młodego księcia, a szerzej – na kształt państwa siedmiogrodzkiego i jego rolę w konflikcie habsbursko-osmańskim.

Tematów tych dotyczą kolejne rozdziały recenzowanej pracy. Studium mechanizmów propagandy książęcej zawiera omówienie tekstów towarzyszących wyprawie wojsk ligi antytyreckiej z 1595 r., poświęconych przede wszystkim zwycięstwu w bitwie pod Giurgiu (30 X 1595). W końcu tego roku Zygmunt Batory mógł wreszcie wystąpić w roli obrońcy chrześcijaństwa, do której od dawna go przygotowywano. Wydarzenia te wzbudziły duże zainteresowanie, szczególnie w Rzymie i w Pradze, co zaowocowało licznymi relacjami i pismami ulotnymi. Autor analizuje opis wyprawy i bitwy w relacjach katolickich (głównie jezuickich), kreujących Zygmunta Batorego na opatrnościowego pogromcę Turków, kontynuatora dokonań zwycięskich poprzedników (Hunyadych), podążającego ich śladami. Ponadto, książę występował w tych tekstach jako wzór rycerza chrześcijańskiego skutecznego w walce z Osmanami. W opisach przebiegu kampanii sięgnięto do stałego kanonu wątków i toposów (znaki zapowiadające zwycięstwo, spowiedź księcia i wyznanie wiary przez władcę przed bitwą, konwersje na katolicyzm wśród żołnierzy, przemowa księcia do wojsk, ustawienie krzyża i liturgia w obozie). Wśród nich pojawia się np. wiadomość o znalezieniu wśród łupów dział należących do Ludwika II, Jana Hunyadyego i Macieja

Korwina. Autor zwięźle przedstawia również rolę ikonografii w propagandzie towarzyszącej wyprawie. Paradoksem było, że Księstwo Siedmiogrodzkie nie dysponowało odpowiednim potencjałem wojskowym i finansowym, aby udźwignąć rolę, jaką mu przypisywano, porównując do Rzymu albo imperium Aleksandra Wielkiego. Propaganda miała zrekomensować niewystarczające poparcie cesarza i papieża dla walczącej z Portą koalicji.

Druga część pracy składa się z trzech rozdziałów o charakterze źródłoznawczym. W analizie wierszowanej „historii” z 1595 r. (*Igön szép história*) Autor zestawia węgierską i niemiecką wersję tekstu, porównując obie z czterema opisami spisku przeciw Zygmuntowi Batoremu z 1594 r., w tym z nowo odkrytą relacją opata sulejowskiego Arnulfa Uchańskiego. Sam utwór, jak dowodzi Autor pracy, miał na celu zachęcenie Szeklerów do walki z Osmanami. Tekst niemiecki (saski) powstał w 1596 r. w oparciu o tekst prozą, będący także podstawą wersji węgierskiej. Relacja istniała w dwóch odmianach: „dworsko-jezuickiej” i „saskiej”. Jest to przykład różnej adaptacji tego samego dzieła do zamierzonych odbiorców, a zarazem – dowód na bogactwo siedmiogrodzkiej literatury nowiniarskiej końca XVI w., ściśle związanej z przekazem ustnym, zachowanej jednak bardzo fragmentarycznie. Dzięki skutecznej propagandzie Zygmunta jego ówczesna rywalizacja ze stryjecznymi braćmi Andrzejem i Stefanem juniorem zakończyła się sukcesem władcy siedmiogrodzkiego. Z początkiem 1595 r. książę zawarł przymierze z Rudolfem II i uzyskał wykluczenie krewnych z dziedziczenia. Kolejny rozdział zawiera porównanie innej popularnej „historii” (węg. *historiás ének*) z 1596 r. z jej pierwowzorem – *Brevis enarratio* Jánoša Jacobinusa. *Historia* powstała w oparciu nie o tradycję ustną, lecz epikę humanistyczną, podobnie jak wcześniej np. pieśń o bitwie na Chlebowym Polu Istvána Temesváriego (1569), oparta na relacji z kroniki Bonfiniego. Tekst uważać trzeba za dowód przenikania się utworów należących do odmiennych rejestrów literatury (uczonej i popularnej). W interpretacji Autora proksiążęca, propagandowa *Historia* służyła pozyskaniu Szeklerów przez dwór siedmiogrodzki i przekonaniu ich o konieczności udziału w dalszej walce z Imperium Osmańskim. W warstwie argumentacyjnej utwór odwoływał się do średniowiecznych toposów władcy-rycerza i przywódcy (rola kultu św. Władysława w wojskowej społeczności Szeklerów), pasterza i ojca, a także do idei „narodowego królestwa” (np. postulat wojska złożonego z autochtonów). Idea ta była bardzo rozpowszechniona na Węgrzech w XVI–XVII w., co ułatwiało jej propagandowe wykorzystanie. W *Historii* dwór sięgnął po nowe argumenty w sytuacji, gdy starania o pomoc wojskową ze strony Habsburgów w czasie wojny piętnastoletniej okazały się nieudane. Ostatni rozdział drugiej części pracy dotyczy *Kroniki cesarzy tureckich* (*Török császárok kronikája*) – tekstu o charakterze profetycznym (*vaticinium*), zestawionym z *Oratio* Jánoša Baranyai Decsiego. *Kronika* należała do nurtu piśmiennictwa, które wyrażało przekonanie o bliskim końcu Imperium Osmańskiego i zwycięstwie wojsk chrześcijańskich. *Kronika* odniosła te przepowiednie do Zygmunta Batorego

– tak jak to wcześniej czyniły teksty włoskie (papieskie) i hiszpańskie. Ostrze propagandowe tekstu zostało zwrócone przeciw siedmiogrodzkim zwolennikom pokoju i utożsamianym z nimi unitarianom. Zasadniczymi celami *Kroniki* były: agitacja za nową wyprawą przeciw Osmanom oraz zażegnanie niezadowolenia z toku wojny (przegrana przez stronę habsburską bitwa pod Mezőkeresztes w 1596 r.) i napiętej sytuacji wewnętrznej w Siedmiogrodzie. Tamás Kruppa – oprócz analizy *Kroniki* na tle literatury protestanckiej (pieśni, kazań), literatury antytureckiej i oratorstwa – wysuwa hipotezy dotyczące jej autorstwa oraz czasu powstania (maj 1597 – styczeń/marzec 1598). Co istotne, mimo katolicyzmu Zygmunta Batorego i jego polityki wyznaniowej, propaganda probatoriańska była w zasadzie ponadkonfesyjna (wśród jej twórców znajdowali się przedstawiciele wszystkich najważniejszych grup wyznaniowych Siedmiogrodu), a jednocześnie zakorzeniona w literaturze religijnej.

Trzecia część książki przybliży meandry sporów o kształt państwa siedmiogrodzkiego w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XVI stulecia. Do objęcia tronu przez Zygmunta Batorego nie został ostatecznie rozwiązany problem formy ustroju nowego państwa. Wśród elit księstwa ścierały się różne koncepcje. Podstawowe pytanie dotyczyło kierunku rozwoju w stronę państwa silniej scentralizowanego, nawiązującego do zakresu władzy średnowiecznych wojewodów siedmiogrodzkich, albo kraju rządzonego przez stany, bliższego wzorom monarchii mieszanej. Do tego dylematu odniósł się Farkas Kovacsóczy w swoim dialogu (*Dialogus de administratione Transylvaniae*, Kolożwar 1584) poruszającym temat wyboru między rządami jednego regenta sprawującego władzę w imieniu małoletniego księcia a instytucją rady, co było rozwiązaniem popieranym przez Kovacsóczyego. Badania nad *Dialogiem* mają już pewną tradycję, jest to wszak jedyny w XVI w. węgierski utwór poświęcony teorii polityki. Ostatnio zajmował się nim Gábor Petneházi, z którym Kruppa podejmuje polemikę, np. podaje w wątpliwość doszukiwanie się w *Dialogu* wpływów makiawelizmu. Zamiast dokonywać analizy filologicznej tekstu nakreśla jego szerokie tło polityczne i ideowe. Wskazuje na ukrytą wymowę antyjezuicką *Dialogu* i nieco zawołowany sposób, w jaki Kovacsóczy poruszył problem ustroju księstwa po śmierci Stefana Batorego. Właśnie w 1586 r. po raz pierwszy pojawiła się możliwość, aby stany siedmiogrodzkie określiły kształt państwa, charakter relacji książę – poddani. Stanowi to kontekst dla dociekań zawartych w kolejnym rozdziale, którego podstawę źródłową stanowią głównie uchwały sejmowe i relacje jezuickie z lat 1587–1588. W pierwszych latach panowania Zygmunta Batorego stany podjęły próbę ograniczenia władzy księcia. W 1588 i 1594 r. pojawiła się koncepcja ustroju „republikańskiego”, z zaakcentowaniem elekcyjności tronu. Jak przekonuje Autor, inspiracji dostarczyła Wenecja, oddziałująca na elity siedmiogrodzkie przez uniwersytet padewski oraz wieloletnie stosunki dyplomatyczne i gospodarcze. Drugim odniesieniem dla Siedmiogrodzian była Rzeczpospolita polsko-litewska. Autor nie podejmuje się całościowego porównania reformatorskich pomysłów w Siedmiogrodzie z ustrojem i myślą

polityczną Rzeczypospolitej, tłumacząc się brakiem koniecznych badań podstawowych. Ogranicza się jedynie do przywołania I księgi *De Republica emendanda* Andrzeja Frycza Modrzewskiego i debaty na sejmie inkwizycyjnym w 1592 r.

Ostatni rozdział opisuje próby rekatolicyzacji Siedmiogrodu w pierwszych latach samodzielnych rządów Zygmunta Batorego. Wygnanie jezuitów z Księstwa w 1588 r. – stwierdza Autor – w opinii współczesnych wynikało zarówno w uwarunkowań politycznych (taka była również początkowa opinia Sykstusa V), jak i wyznaniowych. Wskazuje na podziały wśród jezuitów siedmiogrodzkich na grupę dworską i grupę poza dworem. W Rzymie po wygnaniu jezuitów z Siedmiogrodu narodził się plan powierzenia misji wsparcia katolicyzmu w księstwie franciszkanom – zakonowi, który nie tylko miał długie tradycje na Węgrzech, ale i ugruntowane związki z Batorymi. Już Stefan Batory chciał powierzyć franciszkanom zwierzchnictwo nad hierarchią kościelną w Księstwie. Po 1588 r. Batorowie powrócili do tej koncepcji. Aktywny udział w tych planach brał Andrzej Batory – zamierzał wykorzystać w tym celu zasoby, którymi dysponował w Polsce. Na przeszkodzie stanęło m.in. niepowodzenie jego starań o biskupstwo krakowskie, a wkrótce także ponowne zaangażowanie się jezuitów na dworze Zygmunta Batorego, w szczególności działalność Alfonsa Carrillo. Aby ominąć siedmiogrodzkie ograniczenia dla katolików w kwestiach wyznaniowych, kardynał pragnął oprzeć się na prawie patronatu w dobrach rodowych. Rozwiązanie to pozwoliłoby na doraźne wzmocnienie katolickich struktur kościelnych, a w dłuższej perspektywie upodabniałoby je do organizacji kościołów protestanckich, wprowadzając świecki nadzór nad Kościołem.

Aneks źródłowy składa się z korespondencji i mów, wyjątkiem jest jeden utwór literacki – epicedium poświęcone Krzysztofowi Batoremu. Trzy teksty to przedruki, w dwóch przypadkach tłumaczenia opublikowanych już źródeł na węgierski. Pozostałe teksty zostały wydane z rękopisów, pochodzących przede wszystkim z Archivio Segreto Vaticano, Österreichisches Staatsarchiv, archiwum diecezjalnego w Győr oraz archiwum historii wojskowej w Budapeszcie. Brakuje objaśnienia przyjętych zasad edytorskich i aparatu krytycznego. Nie wiadomo chociażby, czy skróty w tekstach źródłowych to fragmenty pominięte przez wydawcę, czy też nieczytelne w oryginale. Teksty łacińskie są poprzedzone węgierskimi streszczeniami, nieraz wręcz przekładami obszernych partii oryginału. Odstępstwem od tej reguły są tłumaczenia z łaciny i włoskiego – Autor zamieszcza tylko wersję węgierską, jak można się domyślać, we własnym przekładzie. Teksty nie zostały uporządkowane chronologicznie, a raczej tematycznie i według porządku ich przywoływania w książce. Korzystanie z aneksu byłoby znacznie łatwiejsze, gdyby uwzględniono poszczególne teksty w spisie treści lub też w osobnym wykazie. Podsumowując, aneks jest cennym uzupełnieniem głównego wywodu, jednak dalekim od precyzji, której należałoby oczekiwać, zważywszy na doświadczenie edytorskie Autora.

Niestety, także i pozostałe części książki nie są pozbawione braków i niejasności. W analizie treści modlitewnika Krzysztofa Batorego (s. 43 nn.) Autor przekonuje, że umożliwi on wgląd w osobowość i duchowość królewskiego brata. Nie negując tej opinii, wątpię, aby taka konkluzja była możliwa bez szerszych badań porównawczych, które Autor tylko postuluje, odwołując się do *Medytacji* Stefana Batorego z Ecsed i prac o religijności możliwych węgierskich przełomu wieków XV i XVI. Z kolei opisując specyfikę „pobożności batoriańskiej”, zdawkowo traktuje rolę kultu maryjnego i rezygnuje z egzemplifikacji źródłowej (s. 39). Jedną z podstawowych tez Kruppy to wykazanie związku *pietas Bathoriana*, propagandy dynastycznej rodu oraz programu wychowawczego młodego Zygmunta Batorego z późnośredniowieczną dewocją franciszkańską na Węgrzech. Do elementów tej tradycji zaliczały się np. wybór imienia Zygmunt (kult św. Zygmunta), rola Ziemi Świętej, etosu krucjat i walki z poganami. Jak wskazuje, była to jedna z przyczyn zaburzeń osobowości księcia, obok zwyczajowego przypisywania ich jezuickiemu wychowaniu Zygmunta (s. 48). Jednak związek przyczynowo-skutkowy między określoną tradycją religijną a wychowaniem władcy nie został przekonująco wyjaśniony. Jest to zapewne spowodowane zbyt skrótowym ujęciem tematu. Precyzji zabrakło także argumentom na rzecz związku między franciszkańskimi ideologami z czasów wojny chłopskiej 1514 r. a poglądami jezuitów Szantó i Lelesiego (s. 35). Autor powołuje się jedynie na podobieństwo „otoczki społeczno-kulturowej” (pochodzenie z drobnego mieszczaństwa, typ patriotyzmu nieszlacheckiego, wrogość wobec obcych). Anonimową mowę do Stefana Batorego (nr 2 w aneksie) przypisuje Istvánowi Szantó, ale niczym nie uzasadnia tej atrybucji (s. 32). Podejście króla Stefana Batorego do byłych przeciwników (Krzysztof Warszawicki, Kacper Bekiesz) w jednym miejscu Autor traktuje jako wyraz *pietas Bathoriana* (s. 23), ale w zakończeniu uznaje je za efekt kalkulacji politycznej (s. 237). Dziwi nazywanie Siedmiogrodu za Zygmunta Batorego państwem „suwerennym”, bez dodatkowych objaśnień (s. 10). Stolicą Rzeczypospolitej za Batorego nie była Warszawa (s. 43, przyp. 91). We fragmencie o kulcie św. Zygmunta w Polsce (s. 49) mamy do czynienia z nieporozumieniem – możemy przeczytać, że relikwie głowy świętego Wacław II podarował Zygmuntowi I (*sic*), który miał je umieścić w Płocku (nazwa miasta została zresztą dwukrotnie zniekształcona w książce). Literatura przedmiotu wiąże tymczasem fundację płockiej hermy z Kazimierzem Wielkim, a samo sprowadzenie relikwii datuje się na wieki XII–XIII. Autor w podsumowaniu określa elekcję królewską Stefana Batorego jako nieważną (s. 236), co jest sądem co najmniej kontrowersyjnym, a na pewno domagającym się szerszego uzasadnienia, zupełnie niewynikającym z treści pracy. Chybiona jest opinia na temat znacznie ograniczonego zakresu władzy królewskiej w Rzeczypospolitej (s. 222), szczególnie w odniesieniu do połowy XVI stulecia. Analogia z ustrojem państwa polsko-litewskiego została ledwie zarysowana w porównaniu do obszernego omówienia przykładu weneckiego

w siedmiogrodzkiej debacie ustrojowej. Kwestią otwartą pozostaje, czy zasygnalizowany i ważki problem modelu państwa można w wiarygodny sposób przedstawić ze względu na szczupłość źródeł siedmiogrodzkich i brak badań podstawowych, co zaznacza sam Autor.

Tamás Kruppa z upodobaniem wplata w tekst główny obszernie cytaty źródłowe – to zabieg pożyteczny w przypadku trudno dostępnych źródeł. Na ogół wzbogaca to wywód i pozwala czytelnikowi wyrobić sobie opinię. Niekiedy jednak powstaje wrażenie, że cytaty są raczej „ozdobą” (np. s. 214), być może nieraz wystarczyłoby omówienie danego fragmentu. Od cytatów odstępuje natomiast, omawiając dialog Kaspra Pętkowskiego (s. 23), gdzie nie sięga do wydanego krytycznie tekstu łacińskiego.

Uwagę recenzenta zwracają pomyłki i niekonsekwencje redaktorskie – uchybienia tyleż drobne, co niepożądane w publikacji wydanej w renomowanej serii, przez ważne wydawnictwo naukowe. Nazwisko Krzysztofa Warszawickiego występuje odpowiednio w dwóch (imię) i trzech (nazwisko) wariantach pisowni (s. 26, 64, 76, 166, 330). Zniekształcone zostały: imię Dymitra Solikowskiego (s. 62) i nazwisko posła polskiego do Stambułu Jakuba Podlodowskiego (s. 199), który w dodatku mylnie figuruje pod imieniem Filip. Piotr Skarga występuje bez podania imienia (s. 23–24). Pomyłka wkradła się w tytuł analizowanej relacji saskiej o wydarzeniach 1594 r. (*Siebenbürgische Handlung*, s. 134), a także w nazwy własne miejscowości (Miechów – s. 251, 260) oraz nazwiska badaczy w tekście głównym i w indeksie (np. Karolina Lanckorońska, Gerhard Oestreich, jak również nazwisko niżej podpisanego). W bibliografii dziwi umieszczenie edycji diariuszy sejmowych 1591–1592 r. pod nazwą serii, a nie tomu. W rozbieżny sposób odnotowane zostały tomy *Elementa ad fontium editiones*, przy czym w przypadku tomu 58 brak oznaczenia tomu i serii. Niekonsekwentnie zapisane są także woluminy serii *Monumenta Hungariae historica. Scriptores*. Edycja *Batorei* Giorgio Tomasiego powinna znaleźć się wśród źródeł pod nazwiskiem autora, a nie wydawcy Pétera Erdősięgo (opatrzył on tekst jedynie krótkim wstępem). W wykazie źródeł archiwalnych brakuje rzymskiego Archivio Doria Pamphilj, skąd pochodzi relacja Arnulfa Uchańskiego (tekst nr 11 w aneksie). Artykuł Ildikó Horn o propagandowym wizerunku Stefana Batorego, z którym Autor zresztą polemizuje, jest cytowany jedynie z przywołaniem tytułu tomu zbiorowego, odmiennie niż opracowanie Erdősięgo z tego samego tomu.

Mimo wymienionych wyżej mankamentów pracę Tamása Kruppy uznać wypada za istotny krok w badaniach nad okresem batoriańskim w dziejach Siedmiogrodu. W jej ocenie warto jednak pamiętać, że nie mamy do czynienia z zamkniętą monografią. Sam Autor zresztą kilkakrotnie wskazuje potrzebę dalszych badań i wstrzymuje się nieraz przed wyciąganiem ostatecznych wniosków. Po części tłumaczy to fragmentaryczne zachowanie wielu tekstów. Niemniej jednak tom pozostawia pewien niedosyt, nie otrzymujemy bowiem całościowego opisu mechanizmu propagandy książkowej, ale raczej – cenny skądinąd – wgląd w jej niuanse, szeroki kontekst i rozmaite

uwarunkowania. Uzupełnienia wielu wątków wypada więc szukać w niedawnej monografii Autora (zob. przyp. 1), do której czytelnik jest często odsyłany. Z charakteru omawianej pracy wynika tematyczny sposób uporządkowania materiału. Analiza niektórych utworów została przez to rozproszona w różnych rozdziałach książki. Szkoda, że oprócz źródeł włoskich i watykańskich w niewielkim stopniu zostały uwzględnione inne świadectwa spoza Węgier i Siedmiogrodu. Autor szeroko wykorzystał historiografię włoską, dziwi więc brak odniesienia do publikacji Gianluki Masiego o służących Zygmuntovi Batoremu braciach Fabiu i Simone Gengach. Zawodzi też brak szerszych odwołań do historiografii polskiej dotyczącej Stefana i Andrzeja Batorych. Autor oferuje bowiem czytelnikowi więcej, niż zdawałby się zapowiadać sam tytuł – obszerne partie książki dotyczą właśnie panowania Stefana Batorego i jego roli w rozwoju propagandy w służbie rodu i państwa. Jak podkreśla, król Stefan przetań szlak bratankowi w tej dziedzinie.

Niewątpliwą zaletą książki są natomiast szczegółowe ustalenia źródłoznawcze i propozycje nowych interpretacji. Za cenną należy uznać zastosowaną metodę analizy, która poniekąd jest wynikiem fragmentarycznej bazy źródłowej. Autor bada pisma propagandowe w ścisłym związku z kondycją państwa siedmiogrodzkiego, dylematami dynastii i elit (kwestia legitymizacji władzy, kształtu państwa) i złożonym biegiem wydarzeń politycznych. Konsekwentnie umieszcza przywoływane teksty na obszernym tle sytuacji wewnętrznej Księstwa, dyplomacji, polityki kościelnej, zjawisk kulturowych. Ukazuje związki siedmiogrodzkiej literatury propagandowej z tradycją europejską i spuścizną wcześniejszych epok, łączy perspektywę historii kultury, historii politycznej i historii idei. Dowodzi to, że nawet znane, publikowane i wielokrotnie komentowane źródła mogą stać się podstawą dla nowych tez, jeśli sięgnąć poza schematy i postarać się zestawić teksty w mniej oczywisty sposób, wbrew utartym podziałom stylistycznym i literackim. Takie podejście w praktyce przejawiało się szerokim spektrum przywoływanych źródeł – są to teksty literackie o zasięgu elitarnym i masowym, korespondencja, oratorstwo, historiografia. Szkoda, że Autor w większym wymiarze nie wykorzystał ikonografii. Uczynił to jedynie, analizując propagandę książęcą towarzyszącą wyprawie wołoskiej, które to zagadnienie doczekało się już zresztą opracowania cytowanego w pracy. Ciekawe byłoby również obszerniejsze omówienie początków ludowej tradycji ustnej dotyczącej Batorych – Autor właściwie tylko odnotowuje jej istnienie. W zakończeniu Tamás Kruppa określa swoją pracę mianem „punktu wyjścia” dla dalszych badań. Wydaje się, że stwierdzenie takie z jednej strony nieco umniejsza wartość tego tomu, z drugiej jednak jest adekwatne do szeregu poruszonych w nim zagadnień. Mijmy nadzieję, że ten zamiar autorski uda się spełnić.

Szymon Brzeziński
Instytut Historyczny,
Uniwersytet Warszawski